

Jan Lindhagen

Vid källan smakar vattnet bäst eller Varför går vi medströms?

*Vid forsen
lärde vi tidigt
motströms gå.
Simpor, löjor, kräftor
och ibland en gädda
med fenor sakta roende
överraskades och togs
tillfånga.*

*Sedan blev vi medströmsmän.
I grumligt vatten vadar vi
och inga livets under
faller mer i våra händer.*

Jag antar att Hjalmar Krokfors inte tänkte på Sveriges socialdemokratiska arbetarparti när han skrev sina rader, men vem kan undgå att känna igen vad

som också plågar oss, »rörelsens aktiva«. Vem tycker att partiet fångar det politiska livets under idag? Få eller ingen. Och ändå gick vi mot strömmen en gång.

Sedan när och varför vadar vi i grumligt vatten? Svaret är kanske inte så alldeles enkelt, även om några delsvår till en början är lätta att finna.

Bolsjevikstriden

Vi har inte alltid varit ett reformistiskt parti. Jag har i andra sammanhang sökt klargöra vad bolsjevikstriden betydde för socialdemokratins vägval och intellektuella avrustning. Låt mig börja där, även om svaret måste omfatta mer än detta.

Lenin och hans efterföljare, som sällan var några teoretiska förgrundsge-
stalter, beslagtog arvet från Marx. De
socialdemokrater som, till en början av
teoretiska skäl, bestred kommunisterna
s praktik fann snart sina idéer och led-
ord obrukbara så som de nu nyttjades i
kanonaden från Kreml. Vem minns
idag att vi använde – det inte särskilt
lyckade – uttrycket »proletariatets dik-
tatur«, kallade vårt parti »revolution-
närt« och proklamerade »socialismen
mot (den borgerliga) staten«?

Det mått av teoretisk anspänning
som en gång präglat socialdemokratin
höll inte stånd mot den nyväckta »vän-
sterns« fraskrig. Hårdast drabbades den
socialdemokratiska ungdomen. Varför
delta i en dispyt som blev allt eländigare
när man kunde demonstrera sin över-
lägsenhet i dagspolitiken? Snart nog
tyckte sig de unga också kunna vräka
överbord den marxistiska barlast som
syntes göra den politiska seglatsen onö-
digt klumpig.

I detta ssu fick ett flertal av efter-
krigstidens politiker, redaktörer och
funktionärer sin prägling under ung-
domsåren. Det var i mycket en god sko-
la. Men flera av dess lärare stod den
gången i opposition till höger om par-
tiet, som i deras ögon inte raskt eller
drastiskt nog reviderat programmet.
Har någonsin en ungdomsgeneration
satt sin stämpel på den framtida debat-
ten så var det denna. Ur leden steg dug-
liga män och kvinnor: goda talare, drif-
tiga organisatörer, fyndiga praktiker,
men med få undantag klena i idépolitik.

Men världspolitiken har också kastat
en annan skugga över de socialdemo-
kratiska idéerna. Arbetarrörelsen är en
internationell företeelse och det svenska
partiet saknade inte förebilder. Det var
i så måtto mindre svenskt än vad man
gjort det till senare. Vi var länge en pe-
riferi i den socialistiska rörelsen. Men
det hör till socialismens, eller åtminstone
(vulgär-)marxismens, stora överrask-
ningar att arbetarrörelsens politiska ge-
nombrott trots allt skedde i dess norra
utkanter – i Ryssland och Norden – och
inte i dess centrum, de gamla kontinen-
tala och västeuropeiska industriländerna.

Fortsättningen blev än mer oväntad.
Den kontinentala socialismen mötte sitt
ragnarök i den fascistiska reaktionen.
Det var mer än organisationer som
krossades före och under världskriget.
Också dess identitet gick all världens
väg. Hur kunde de beundrade tyska och
österrikiska partierna komma till korta
så snöpligt? De organisationer och den
teoretiska analys som en gång syntes så
imponerande tedde sig i efterkrigstidens
kranka blekhet som irrbloss.

Vid sidan av den kontinental katastrofen
syntes de skandinaviska partierna,
och i någon mån Labourpartiet i
Storbritannien, befriande framgångsrika.
De blev föredömet för en rekonstruerad
socialistinternational. Och så kom det
sig att det svenska partiet, som på
30-talet gjort sig teoretiskt urarva,
tio år senare hade efterträtt sina forna
inspiratörer som socialdemokratin ut-
tolkare. Borta var den internationella

debatt som sporrat och plågat. Partiet var i kraft av sina framgångar nu sitt eget rättesnöre. Pragmatismen hade fått sin självbekräftelse.

Ideologiernas död

Det var nu inte bara den klassiska debatten inom socialdemokratien som försvann med krigsslutet. Det är ju välbekant hur en ny saklighet gjorde upp med alla de stora idésystem som syntes ha kollapsat med kriget. I kulturdebatten härskade relativismen och trolösheten. I politiken förordades en politik i många steg framför den i stora språng. Den sociala ingenjörskonsten, i Karl Poppers anda, efterträdde vad som till äventyrs fanns kvar av marxistisk konception.

Hos oss knöts denna välfärdspolitik till socialdemokratien. Partiet satt i regeringsställning och hade redan under 30-talet diskuterat framgångsvägarna och dessförinnan, i mån av utrymme, sökt praktisera dem i kommunalpolitiken. Men de var därför ingalunda socialistiska. De tillhör snarare ett socialreformistiskt allmängods, och kan med bättre rätt knytas till den nyliberala¹ tradition, som under 1920-talet behärskade engelsk debatt och som senare blivit mest känd genom en av sina dåtida företrädare, John Maynard Keynes.

Keynes och hans nyliberala kollegers åsikter är inte unika, och det är lätt att hitta förebud också i tidig socialdemokratisk debatt. De är i en mening givna. Vad finns att tillgå annat än politiska ingrepp om det allmännas bästa måste skyddas mot oönskade effekter av en kapitalistisk ekonomi – såvida vi inte i enlighet med socialismens ursprungliga krav ger samhället en ny grund, eller, som den tidiga socialdemokratien torde ha hävdat, innan vi har hunnit därhän?

Synpunkten syntes nyliberalerna så självklara som den faktiskt är, och från den utvecklade de en serie krav på en mer aktiv politik än den traditionellt borgerliga. Långsamt uppenbarades sanningen också för deras svenska kolleger. Under efterkrigstiden segrar nyliberalismen också hos oss, trots diverse krumbukter från de borgerliga partierna, som ju måste markera opposition mot socialdemokratien, som nu själv praktiserar en liknande politik.

Det var i det skedet som Herbert Tingsten förklarade att nu var ideologierna döda. I sina skrifter *Från idéer till idyll* och *Strid kring idyllen* från mitten av 60-talet utvecklar han med stor elegans sin synpunkt. Den var självklart mindre originell än vad han kanske gjorde den till, och i den senare boken

1. Lindhagen använder här inte ordet i dess nuvarande betydelse, eftersom texten är författad i början av 1980-talet. Betydelsen av ordet »nyliberal« var tidigare synonymt med »socialliberal«, eftersom denna sågs som en ny riktning inom liberalismen då tänkare som John Stuart Mill utmanade den klassiska liberalismens ensidiga betoning av fria marknader med ett mer socialt inriktat perspektiv. Idag har ordet den motsatta betydelsen, då det mer sammanknippas med en laissez-faireliberalism av det klassiska snittet. Red. anm.

hämtar han stöd från den holländske sociologen Piet Thoenes (och han kunde ha gjort det även från andra). I en rolig bild tecknar denne vår tids seglats:

Den politiska upptäckarrollen är inte längre av stor betydelse: statsskeppet har blivit en linjeångare med fast route; därom är alla ense. Ägaren-kaptenen är fortfarande företagaren. En expanderande ekonomi, stigande produktion och sunda investeringar är fortfarande ledstjärnan.

Men genom välfärdsstaten har navigationen blivit mer invecklad:

Skeppet har seglat in i en ny värld. Radarexperterna vägleder det genom dimman; det seglar inte längre på den fria marknadens öppna hav utan genom planhushållningens tränga vatten. Skickliga lotsar står till tjänst då skeppet riskerar att gå på grund; i realiteten är det de som ser till att skeppet inte sjunker.

Debatten har gått hårt åt Tingsten. Det är kortsynt och orättvist. I ett väsentligt avseende hade han fel, välfärdsstaten är ingen idyll. Också här finns mänsklig olycka, många orättvisor och starka, om än ofta maskerade, klassmotsättningar. Den sanningen var på väg att uppenbaras då Tingsten hemföll åt en falsk idyllisering. Men i en annan och kanske väsentligare mening hade han rätt och har så än idag. Det är när han skildrar »platthetsleken i riksdagen«.

Inför den så kallade »ideologiska debatten« tyckte sig Tingsten uppleva »Kejsarens nya kläder«. Där fanns nu fyra eller fem kejsare som trodde sig ha mycket kläder på och som agerade för att ge bilden av välklätt folk. »De lättar på den obefintliga halsduken och knäpper upp rocken som inte finns.«

För att motivera detta omdöme är det tillräckligt att erinra om debatten för femtio, fyrtio eller trettio år sedan – om demokrati och försvar, om socialisering och socialpolitik. Då gick det inte att göra troligt att partierna skrev av varandras program – då behövde man inte med ljus och lykta leta efter skiljaktigheter – då var principförklaringarna inte ansade och polerade intill den behagfulla otydlighet som kan locka alla. Folkstyrelsen var en välsignelse eller en förbannelse, försvaret kunde betraktas som nationens heliga sak eller som ett befästande av fattighuset, åtta timmars arbetsdag var ett storartat socialt ingrepp eller ett dråpslag mot allt näringsliv. Marx och J. S. Mill och många andra ideologer kunde dras fram som auktoriteter, de hade inte blivit tvivelaktiga och föråldrade inspiratörer, möjligen att förevisa blott under ursäkter, bortförklaringar och allehanda knep med utstyrseln.

Slår det oss inte att Tingsten ännu har rätt – trots att han har fel i förklaringen »Ideologierna« är döda? Inte

därför att vi lever i Idyllien, utan därför att vi alla är beroende av statskeppets lotsar och experter, och därför att socialdemokratin inte längre vågar trotsa kaptenen-ägarna.

Reformismens villkor

Resonemanget kan utvecklas. Det är en trivial iakttagelse att en väsentlig orsak till 50- och 60-talens valframgångar är »rekordårens politik«. Den då nästan institutionaliserade ekonomiska tillväxten möjliggjorde både en stigande privat konsumtion och en expanderande välfärdspolitik (och tillika nya industriinvesteringar som höll hjulen igång). Men den dåtida framgången har sitt pris. Med intill visshet gränsande sannolikhet är vi reformismens fånge åtminstone i så måtto, att de alternativ är omöjliga, som undergräver eller än värre, gör reformismens landvinningar ogjorda. Socialdemokraterna har identifierats med en obestriddlig framgångsrik, och stundtals tursam kamp för materiell välfärd och trygghet. Hotas den grunden; ja, då hotas också partiets politiska ställning.

Så långt finns en trivial realism i partiledningens motstånd mot all radikalism som går längre än ett till intet förpliktande ordval vid högtidliga tillfällen. Hotas Kapitalet-kaptenen-ägarna med Tingstens-Thoenes ord eller de »välståndsbildande krafterna« (!) i den borgerliga retoriken – ja, då hotas också reformismen. Slutar »näringslivet« (Kapitalet och dess förbundna) att tro på Sverige, då slutar också delar av val-

manskåren att tro på en radikaliserad socialdemokrati, det är den bistra sanningen! Reformismens grund undergrävs av kapitalflykt, investeringsstrejk, utländsk blockad eller vad slag av stridsåtgärder ett hotat Kapital kan tillgripa. Ja, det behöver inte gå så långt, redan näringslivets »olust« och »brist på framtidstro« efter fonddiskussioner och andra störande inslag i den blandekonomiska endräkten är nog för att sätta välfärdspolitiken i fara. Detta enkla faktum är en effektiv spärr mot all »äventyrspolitik«.

En någorlunda realistisk kalkyl måste frånerkänna väljarkåren det mått av offervilja och dådlust som krävs för att genomlida en kapitalistisk belägring. I dag är alla krav på idealism obilliga, då väljarna sedan decennier fostrats i en reformistisk anda, som satt deras materiella intressen i politikens fokus.

Bolsjevikstridens följder läste socialdemokratin vid en allt entydigare tolkning av »reformismen« i vår programtradition, och politikens obestriddliga framgång under en tid av kapitalistisk tillväxt, som partiet både utnyttjat och främjat, blockerar andra handlingsval idag.

Det är nu ganska lätt att påvisa hur tvetydigt denna politik förhåller sig till socialdemokratin ursprungliga ansats, trots allsköns historieförfalskning inom och utom partiet, som vill göra troligt att politiken varit en och densamma från Branting till Palme. Ordet »reformism« har sålunda stått för två väsens-

skilda syften under nittonhundratalet. Å ena sidan den »socialreformism« som sökt bringa diverse samhällsbrister ur världen men samtidigt bevara den kapitalistiska ekonomin, ja, som uppfattar »marknadsekonomin«, »blandekonomin« eller vilket uttryck man nu använder, som en förutsättning för en framgångsrik reformpolitik. Detta är den ursprungliga reformliberalismens och den senare nyliberalismens eller socialliberalismens politik, den som i praktiken också socialdemokratin bekant sig till. (Därmed inte sagt att en socialdemokratisk politik inom denna reformisms ramar är densamma som de borgerliga partiernas. Naturligtvis rymmer den inom-kapitalistiska politiken många ansatser, och vi kan med fog hävda att partiet fört en mer utvecklad socialpolitik, drivit en radikalare fördelningspolitik, varit mer lyhört för folkrörelsernas krav, och på en rad andra punkter skilt sig med heder från de borgerliga alternativen. Men det är nu en annan diskussion!)

Å andra sidan har uttrycket »reformism« också åsyftat en mer ursprunglig linje, vad jag i annat sammanhang kallat »frigörande reformer« (i en Tidensartikel, nr 6 1979, som jag i valda delar refererar). Här åsyftas strävan att så långt möjligt befria arbetarklassen eller »folket« från den existerande ordningens materiella och andliga bojor. Alltså en strävan, att dels vinna utrymme för en självständig, välorganiserad och socialistiskt medveten arbetarrörelse, och dels främja folklig bildning, de-

mokratisk skolning och ett utbrett självansvar.

Det är, vill jag hävda, detta senare syfte (»frigörande reformer«) som är den enda *socialistiskt* syftande reformismen; symboliserad i den välkända bilden av »mannen som bryter sig ut ur klippan«. Och att därför efterkrigstidens variant (socialreformismen) är ett så uppenbart avsteg från partiets ursprungliga intentioner: i stället för att frigöra medborgarna och allrahelst arbetarklassen från ett beroende av kapitalismen har effekten, som jag sökt antyda, i väsentliga stycken blivit det motsatta. Vi sitter alla fast i trygghetskomplexet.

»En ömtålig balans«

Jag avser inte driva den omöjliga tesen att problemet var ökamt före vår tid. Förmodligen har ett flertal av partiets anhängare alltid varit socialreformister åtminstone i den meningen att de sökt en bättre tillvaro för eget vidkommande utan att därför ställa krav på en anorlunda samhällsordning. Men skillnaden ligger däri, att partiet tidigare både erkände dilemmat och sökte hantera det, medan det idag beslöjas av den klärobskyr som omger partiets utveckling under efterkrigstiden.

Det finns med Gunnar Olofssons ord ett fundamentalt inslag i den marxistiska traditionen, en »ömtålig balans« mellan en revolutionär strävan »att överskrida den rådande ordningen« och de reformistiska kraven. Det är just denna ömtåliga balans som motiverade

uppfattningen att reformismen måste vara frigörande. Dess syfte är det framtida språng då den rådande ordningen överskrids, och det är därmed ett annat än den socialreformism som visserligen sätter ljus på samhällsproblemen men som aldrig syftar utöver en humaniserad kapitalism.

Det borde vara välkänt hur denna förmälning mellan revolution och reformer har präglat programtraditionen, med ett revolutionärt principprogram och ett reformistiskt dagsprogram, en uppdelning som ännu återfinns i parti-programmets två avdelningar: »allmänna grundsatsar« och »politiskt program« (även om det ursprungliga syftet inte framträder lika tydligt i den senaste programrevisionen). Och lika bekant torde vara hur kampen mot socialreformismens »5-örespolitik« präglade den första ledargenerationens insatser, i Sverige exemplifierat av Hjalmar Brantings kanske ojämna kamp, och i Ryssland av Lenins mer extrema och i så måtto framgångsrika.

Bolsjevikstridens följder blev en bestående rubbning i denna »ömtåliga balans«, som bröts upp av partisplittningen och fraskriget. Socialdemokratin fångades alltmer av det dagspolitiska knåpgöret och kommunisterna hemföll åt revolutionära proklamationer som var lika storslagna som till intet förpliktigande. Å ena sidan en fixering vid konkreta reformplaner, som utan en strävan att överskrida den rådande ordningen blir till socialreformism, å den andra sidan en revolutionär besatthet, som utan

reformistiska förberedelser blir till tomma fraser.

Men låt oss då granska vad vi rimligen kan mena med »reformer« och »revolution«. Jag följer i väsentliga stycken John Plamenatz, *Karl Marx's philosophy of man* (Oxford University Press, 1975). Han diskuterar vad han kallar »det revolutionära temperamentet« och tycker sig då kunna göra en särskilnad mellan rebellen, utopisten, reformisten och revolutionären. Låt oss se vad han har att säga om de tre sista!

Vad som gör en reformist till reformist, skriver Plamenatz, är inte att han alltid avstår från våld; han kan tvärtom erkänna det berättigade i våldet under vissa omständigheter. Nej, han är reformist därför att han kräver att blott vissa delar av den etablerade ordningen ska ändras, och vidare, att han vet tämligen väl och detaljerat vad han vill ändra, och att han finner så pass mycket värt att bevara av det nedärvda samhället att han går varsamt fram för att inte skada mer än han vinner. Antingen han är moderat eller radikal erkänner han att förändringarna är krävande och att vinsterna måste vägas mot kostnaderna.

Utopisten intar i Plamenatz framställning en intressant övergång mellan reformisten och revolutionären. Han utvecklar en modell av det ideala samhället, men söker inte förverkliga det genom regeringar och lagar, utan genom vanliga människors insatser. Han vänder sig inte till en elit utan till ordinarie medborgare för att genom deras insatser bevisa att det radikalt annor-

lunda är möjligt att uppnå. I en mening är framgångsvägen revolutionär eftersom de som deltar förändrar sitt liv abrupt och genomgripande. Men samhället i sin helhet förändras blott långsamt via begränsade och öppna alternativ.

Men revolutionären tror inte på möjligheten att förändra samhället gradvis, allraminst reformistiskt, men heller inte som utopisten. Han misstror utopismen därför att antingen kommer de makthavande inte att tolerera alternativen, eller misslyckas de likafullt eftersom de utförs i en ogynnsam omgivning. Om inte annat så kommer utopisterna förr eller senare att korrumpas av den bestående ordningen. För att alternativen ska kunna segra krävs att de härskande berövas sin makt och att den etablerade kulturen krossas. Revolutionen är i denna mening först och främst destruktiv.

Reformisten (och utopisten) kan ju hävda att han väljer att ta måttliga risker (även om han tar risker). Förändringarna blir måttliga och gradvisa och sätts in med eftertanke och är lättare att korrigera om effekterna blir oönskade. Revolutionären, däremot, kräver så våldsamma förändringar att all kalkyl över vinster och kostnader blir meningslös. Revolutionen tvingar medborgarna att springa över branten.

Men revolutionären kan genmäla, att människan är fånge i den nedärvda ordningen. Att hon aldrig ens kan se sina villkor som de är förrän hon befriat sig från bojorna. Människan måste

bryta sig ur den bur i vilken både hennes vanor och tankar är fångna. Och det innebär att innan hon kan bygga det nya samhället måste hon ha befriat sig från det gamla. Med det synsättet blir allt tal om vinster och kostnader meningslösa. Det är nu inte den sortens kalkyl som saken gäller.

Det torde råda föga tvivel om att Karl Marx var revolutionär i denna mening. Han, liksom många av tidens filosofer i och utanför Tyskland, uppfattade människan som en samhällsvarelse, hennes personlighet formades av samhället, likaväl som samhället konstituerades av medborgarnas beteenden. Revolutionen var en nödvändig frigörelseakt, ett sätt att befria sig från gamla tankar och vanor, och därmed den enda vägen för en förnyelse av mänskligheten. Revolutionen var för Marx och många av hans samtida en kollektiv och medveten rening.

Men schemat rymmer åtskilliga komplikationer och först när vi begrundat dem blir arbetarrörelsens vägval begripligt och möjligt att pröva.

En ofullbordad revolution

Även om vi fasthåller vid den rimliga uppfattningen att Marx och Engels präglades av det »revolutionära temperament« som Plamenatz skildrar, så är traditionen från dem ändå inte entydig. Plamenatz påpekar således att perspektivet förändras något i Marx' senare skrifter och framför allt hos Engels. Särskilt den senare utvecklar en uppfattning om hur arbetarklassen blir politiskt

mogen och förvärvar ett nödvändigt klassmedvetande i den långa kampen mot borgerligheten. Det tycks nu vare sig förutsäga eller förutsätta en plötslig brytning med det förflutna eller ens en våldsam erövring av makten. Snarare motiveras revolutionen i Engels senare verk av att klassmotsättningarna är oöverkomliga, att makten är odelbar, och att endera parten måste segra.

Det finns också en liknande synpunkt hos Marx, som Plamenatz inte tar upp ordentligt. Marx talar också om en utveckling som anvisas av det nuvarande samhället, att arbetarklassen inte har några särskilda ideal som ska förverkligas, utan att dess uppgift snarare är att frigöra de element i ett nytt samhälle som det sönderfallande borgerliga samhället redan bär på. Det är inte svårt att i den versionen av Engels (och Marx) tankar känna igen den väg som valdes av den tyska socialdemokratien (där Engels var en grå eminens) och dess efterföljare, som också det svenska partiet.

Men Marx utvecklar också en motsatt och kanske ursprungligare version i sin syn på övergångstiden mellan det kapitalistiska och socialistiska samhället – »proletariatets diktatur« – då de sista resterna av borgerliga förhållningssätt bringas ur världen och en ny samhällstyp föds. Här synes han, skriver Plamenatz, antyda att revolutionen inte ensam förmår befria människan från hennes tidigare präglning, en lång och mödosam period under proletariatets diktatur är nödvändig.

Det var också denna revolutionära

förskrivning som de ryska bolsjevikerna ansåg sig följa. Lucio Colletti (som sympatiserade med saken) skriver om Lenins pamflett *Staten och revolutionen*:

Det genomgående temat i denna skrift – det som outplånligt etsar sig in i läsarens minne och som genast dyker upp när man tänker på *Staten och revolutionen* – är revolutionen som *förstörelse och våldshandling... Sprengen, zerbrechen, förstöra, krossa: de orden fångar textens ton...*

Texten ger först intryck av att vara en oförsonlig och sekteristisk studie, primitiv, genomsyrad av en »asiatisk vrede« – en sorts hyllning till »våldet för våldets egen skull«. Vad som träder mot en tycks vara revolutionen reducerad till sitt utanverk och sina mest elementära yttringar: stormningen av Vinterpalatset, inrikesdepartementet i lågor, arresteringarna och avrättningarna av männen som besatt politiska poster i den gamla regeringen.

Många har kunnat åberopa Marx och Engels ord och ur dem härleda vitt skilda uppfattningar. Marx och Engels är mångtydiga, ofta oklara, stundtals motsägelsefulla, de tar upp många tankegångar och stimulerar till än fler, men de förenar dem inte alltid, och även om somliga dominerar lämnar de ändå sina efterkommande många tolkningsval. Den, som så vill, kan ju söka bringa reda i synen på revolutionen genom att hänvisa till »dialektiken«, där revolutionen

innebär både ett upphävande och ett bevarande av det gamla samhället, Men vi kan lämna dessa spekulationer därhän med Plamenatz brutala konstaterande: Trots att mer än hundra år förflutit sedan Marx och Engels tog ledningen av arbetarrörelsen har ingen revolution av det slag som de propagerade för ägt rum i något land. Vid inget tillfälle och i inget land har den samlade arbetarklassen, eller ens ett flertal eller ens en stor minoritet gått i spetsen för en revolutionär omdaning (hur vi än tolkar dess krav).

Ett skäl, påpekar Plamenatz, är att om eller när en sådan arbetarrörelse skapas inom det borgerliga samhället, stor nog att omfatta hela eller nästan hela arbetarklassen, enad, disciplinerad och klassmedveten, så måste den också arbeta öppet, tolererad av landets regering. Men det skulle, i sin tur, innebära att en sådan rörelse också bleve en politisk kraft som tilltvingar sig eftergifter i en utsträckning som skulle avleda rörelsen från det revolutionära målet. Det är i Plamenatz ord inte svårt att känna igen vad som faktiskt hände den (av Engels vägledda) tyska (och svenska) socialdemokratien.

Det är också lätt att se Lenins insats i samma ljus. I sin kamp mot den socialreformistiska urartning han med all rätt fruktade gjorde han rent hus med idén om ett massparti som kunde organisera huvuddelen av arbetarklassen. Oktoberrevolutionen blev ett verk av en handfull revolutionärer som kunde utnyttja revolterande förband ur krigsmakten. Men inte ens den ryska revolu-

tionen med dess våldsamma förlopp, dess »proletariatets diktatur« och röda terror, kunde bringa den gamla samhällsordningen ur världen. Lenin tvingades godta betydande rester av den gamla statsmakten i det nya planmaskineri som skulle styra sovjetsamhället, och han hade, motsägelsefullt nog, alltid hävdad att socialismens ekonomi måste bygga på de utvecklade företagsformer som framträtt i »monopolkapitalismen«.

Den ofullbordade revolutionen i Sovjet (och kanske i Kina), genomslaget av kapitalistiska och förkapitalistiska förhållningssätt, folkets umbäranden, terrorn och Gulagsystemet, regimens förstelning – allt är en trist (men kanske inte ofrånkomlig) illustration till konservatismens varningar. Så långt kan vi erkänna Montesquieus och Burkes resonemang att vi visserligen tror på framsteget (som också de gjorde) men att vi också inser hur svårt det är för revolutionären att styra utvecklingen (utan att därför, som de konservativa, förneka det berättigade i revolutionen eller förfalla till irrationalism).

Leos kupa

Det är nu, hoppas jag, än lättare att se hur vi blivit reformismens fånge. Ett skäl är efterkrigstidens politik (med rötter i en tidigare diskussion), där kapitalismen har armerats med olika statsingripanden, samtidigt »humaniserats« och därmed också legitimerats som »bland-« eller »välfärdsekonomi«. Men ett annat och mer fundamentalt skäl är

att frigörelsen från kapitalismens präglning aldrig ägt rum. I så måtto har socialismen förblivit en hägring. Vårt misslyckande går mycket längre tillbaka än efterkrigstiden. Socialdemokratin (och den marxism vi tog i arv) har från början arbetat med diskutabla förutsättningar.

För att gå några steg tillbaka i framställningen så insåg naturligtvis Karl Kautsky och andra företrädare för den tyska socialdemokratin risken för ett »förborgerligande« av den arbetarrörelse som valde att arbeta öppet och som sökte samla hela arbetarklassen under fanorna. Partiet skulle tvinga de maktägande till erkännande och eftergifter; för att kunna samla arbetarklassens majoritet krävdes demokratiska författningsändringar (tanke-, mötes- och organisationsfrihet) och några mått av materiella framsteg som kunde motivera kampen här och nu. Reformpolitiken skulle visserligen tjäna som »frigörelse«, ett medel att samla arbetarklassen, organisera och klargöra kampens yttersta mål, men den skulle med visshet också kunna tolkas av anhängare och motståndare som en socialreformistisk eftergift för en humaniserad kapitalism. Mot detta ställde Kautsky och hans efterföljare (även i SAP, där han länge dominerade den teoretiska debatten) »insikten« att utvecklingen dömde kapitalismen till undergång. Hade inte Marx påvisat dess inbyggda motsättningar och skulle inte dessa växa till bristningsgränsen när en nu allt starkare arbetarrörelse deltog i klasskampen? Med

kollapsen för den kapitalistiska ekonomin, som måste inträffa förr eller senare, och förlöpa hastigt eller långsamt, men som under alla omständigheter var viss, skulle det socialistiska alternativet framstå som det enda möjliga. Utvecklingen, snarare än revolutionärerna, skulle krossa motståndet och därmed befria mänskligheten från det nu i graven nedstigna förflutnas bojar.

Blott i det perspektivet, menade Kautsky och kanske inte utan rätt, kan vi förstå hur Marx kunde utse arbetarna till den revolutionära klassen. De låter sig inte ledas av chimärer, utan ser verkligheten sådan den är, eftersom de kräver kapitalismens avskaffande ser de också vad borgarna vägrar att se: att kapitalismen faktiskt är dömd att försvinna.

Vi är inte så säkra längre! Vem har litat till chimärer? Kapitalismen har inte bringats till undergång och sannolika skäl talar för en växande sammanflätning av ekonomi och statsmakt, som förmår bevara någon typ av kapitalistisk ordning under överblickbar framtid. Därmed har också det fatala inträffat att Marx uppfattning om revolutionens väsen och mål synes irrelevant. Få eller ingen, inte ens de som kallar sig Lenins arvtagare, vågar idag förordna en revolution som störtar det gamla i gruset. Alla, med få och betydelselösa undantag, skyggar för uppgiften att »skapa världen ny«. Om uppgiften till äventyrs var hanterbar i den tidiga kapitalismens tid förefaller den oöverkomlig i den »organiserade kapitalismens« tid.

Problemet rör inte så mycket att det

moderna samhället är komplicerat som att individens liv beror allt mer av omgivningen. Om någonsin är våra vanor och tankar stöpta i samhällets former, samtidigt som de »frigörande reformerna« är otillräckliga och överlag svåra att applicera, av skäl som jag ska återkomma till.

Det brukar sägas att Kautsky och den socialdemokrati han talade för karakteriserades av en »revolutionär väntan«, som vi känner igen från strofen »snart ska utbrottets timma slå«. Men har vi inte väntat för länge? Och vad tjänar en fortsatt väntan till?

Bakom Kautskys och Marx uppfattning om revolutionen finns en historiskt gammal idé. Redan i det Nya testamentet finns uppfattningen att den kristnes liv är ett radikalt brott mot det förflutna, att värdet av hans liv inte kan motiveras med historisk rekvisita: anfäder, titlar, ärvd eller förvärvad ställning, familj. Den kristnes liv och identitet beror, enligt denna idé, av kampen för gudsriket. Kan det bringas närmare, ja, då finner också den kristne sitt jag.

Det är lätt att spåra samma uppfattning bakom flertalet, kanske alla, revolutionära rörelser i det kristna Västeuropa, och det finns en uppenbar, men ofta obeaktad parallell i marxismen. Marx och Engels kunde hävda att de dåtida proletärerna utgjorde en revolutionär klass därför att de inte vare sig enskilt eller gemensamt hade del i samhället. I den meningen var proletären inte främliggjord, han satt inte fast i det förflutna som borgaren. Han kunde tala

om det som är på väg att ske (liksom testamentet), och inte som den borgerliga moralen om konflikten mellan det som är och det som borde vara. Också proletären fann sitt värde i striden för en ny värld. Förändrades den, förändrades han.

Det är, tror jag, lätt att belägga hur denna uppfattning präglat självförståelsen i delar av den svenska arbetarrörelsen. Förmodligen har det skett oberoende av en teoretisk diskussion, men möjligen väglett av det kommunistiska manifestets summering, att proletären har allt att vinna, men inte mer än sina bojar att förlora.

Jag kan anföra personliga omdömen från äldre partimedlemmar men också ett litterärt vittnesbörd. I Rudolf Värnlunds revolutionsroman *Hedningarna som icke hava lagen* (Tiden, 1936) finns temat, symboliserat av samlingspunkten Leos vindskupa, »själva det kala, nakna rummet, detta rum utan historia, var som en början« (*Studiekamraten*, nr 4, 1979).

Och det är nu lätt att göra troligt hur utvecklingen, inräknat den socialreformistiska politiken, gjort också arbetarklassen delaktig i den sociala maskeraden. Få eller ingen står idag naken för historien. Alla, eller åtminstone ett övervägande flertal, har investerat sina intressen i den rådande ordningen. Att klippa banden med det förflutna är en lång svårare uppgift idag än det kunde synas vara för arbetarklassen på Marx tid. Fanns det ett mått av realism i hans (och Kautskys) uppfattning då, så är den långt mindre idag.

Här och nu

Ett inslag återstår. I den socialdemokratiska ansatsen fanns ett inslag av utopism, i den mening som Plamenatz anför. I det som vi idag kallar rörelsetraditionen fanns en strävan att forma en enklav inom det kapitalistiska samhället. I sina egna organisationer skulle arbetarrörelsens medlemmar å ena sidan befrias från den bestående ordningen, och deras tankar och vanor förändras. Men genom insatserna i rörelsens olika grenar skulle partiet också kunna visa att det radikalt annorlunda var möjligt att uppnå.

Denna »enklavteori« står i samband med den »revolutionära väntan«. Förr eller senare skulle de kapitalistiska motsättningarna och begränsningarna träda i dagen, ett alternativ bli allt mer trängande, och arbetarrörelsen som bidat sin tid, organiserat sin styrka, och format sitt alternativ skulle träda ut ur enklaven, och så eller så, genom något slag av revolutionär aktion omgestalta samhället. Enligt en mindre dramatisk tolkning skulle en växande arbetarrörelse och allt fler av frigörande reformer omstöpa samhället så att övergången från en bankrutterad kapitalism till en blivande socialism blev en förhållandevis lätt och självklar uppgift. Åtminstone den senare tolkningen kan beläggas från 30-talsdebatten.

Men vi vet idag att också denna utopiska ansats försvårats. Det är en trivial iakttagelse att samhällsutvecklingen underminerat alla subkulturer. De grann-

skap och närheter som arbetarrörelsen kunde penetrera i det gamla arbetarsverige har brutits upp i stor utsträckning och vi kan med lätthet spåra följderna i valresultaten. Det kan alltså synas som om Marx fått rätt i sin kritik av utopismen – inräknat den socialdemokratiska tappningen. Men i en annan mening kan vi göra troligt att utopismen borde kunna organiseras med bättre resurser idag än tidigare.

Motsägelsen, mellan å ena sidan vad som hänt rörelsetraditionen och å andra sidan vad som borde vara en möjlig utopism, sammanhänger med den relativt *svaga* socialdemokratiska organiseringen. Tvärtemot en vitt spridd missuppfattning har arbetarrörelsens organisationer aldrig varit särskilt väl utbyggda. De kunde i gengäld lita till en samhällsstruktur som gjorde det relativt lätt att utnyttja grannskap och människors ömsesidiga närhet i och utanför arbetet. Har det senare inslaget fått en minskad betydelse så borde det förra fått en ökad – och i allt väsentligt oprövd!

De klassiska idéerna om en övergång från kapitalism till socialism är insiktsfulla och uppslagsrika. Men de är i några fall motsägelsefulla, i andra outvecklade. När vi hundra år senare har svårt att gestalta denna samhällsomdaning beror det inte enbart av vår oförmåga att förvalta idétraditionen (även om det *är* ett problem). Det beror heller inte enbart av att samhällsutvecklingen ställt oss inför nya, oförutsedda och svårarbetade problem (även om också detta *är* ett problem). Det beror därutöver

på att de klassiska doktrinerna aldrig varit mer än tankeansatser, låt vara eggande och fruktbara.

Men man kan med lika stort fog hävda, att vi hellre än att söka helt nya ansatser borde pröva att utveckla de ursprungliga. Här ryms många insikter som bevarat sin giltighet, för att nu inte tala om vad de betyder för en socialdemokratisk självförståelse.

Om därför också jag tillåts stanna vid antydningar vill jag hävda att vi borde pröva:

- att på nytt aktualisera »de frigörande reformerna« i stället för den socialreformism som dominerat efterkrigstiden. Exempel är inte svåra att finna (och vittnar så tillvida om att socialreformismen ändå inte varit allenarådande). En stor del av arbetsmarknadslagstiftningen under 70-talet har varit frigörande i denna mening (vad än intentionerna kan ha varit). Den som bevisat fackliga kurser före och under 70-talet kan berätta om en nyväckt självsäkerhet, stolthet och dådlust, som numera utmärker de fackligt aktiva (utan att därmed förneka att fackföreningsrörelsen står inför svåra problem under 80-talet). Åtskilliga debatter kretsar kring möjligheten till motsvarande frigörelse på andra områden. Många söker en bebyggelse och stadsplanering (och upplåtelseformer) som kan frigöra invånarnas delaktighet, ansvar och initiativ. I skoldebatten diskuteras, vid sidan av reaktionära jeremiader, hur eleverna ska bibringas en kunskap som frigör (som varken är kravlös eller blott

traderande). Här och där förekommer en avancerad debatt om självförvaltning i kommunal och statlig förvaltning. På ett mindre abstrakt plan, men ännu trevande, diskuteras hur den sociala omvårdnaden ska kunna leda till andra förhållningssätt än klientbeteenden. Det är förmodligen ett tecken i tiden att debatten har vuxit och berikats under 70-talet, men ännu återstår mycket att uttrycka och än mer att göra.

- att till de frigörande reformerna knyta en »konkret utopism« som här och nu organiserar alternativ till den bestående ordningen. En stor del av folk rörelsedebatten har präglats av den målsättningen (oavsett dess grad av realism och konkretion). Här, menar förespråkarna, kan en gemenskap och delaktighet organiseras som annars inte ryms i den kapitalistiska utvecklingen. Omdiskuterade men outvecklade ansatser till arbetarekooperativer och alternativ produktion är andra exempel. Hit kan kanske också räknas kraven på ett annat slag av konsumtion än det varuöverflöd som präglat efterkrigstiden. Kooperativa förbundet har också utvecklat låt vara än så länge svaga ansatser till en demokratisk styrning av produktion och utbud (som åtminstone kompletterar gängse styrning via marknad eller plan). Inom bostadspolitiken finns ett nyväckt och till synes realistiskt intresse för kollektiva boendeformer. Ansatser finns till en radikal pedagogik som i barnstugeverksamheten vill se möjligheten till nya förhållningssätt mellan barn och vuxna och barn emellan. Min uppräknings

långt ifrån fullständig, men kan kompletteras med sådant där diskussionen ännu spelat liten roll, som löntagarstyrelse inom de statliga företagen. Det är, även i en begränsad uppräkningsform, inte svårt att se sambandet mellan frigörande reformer och organiserade utopier. Mycket talar för att utopismen har vunnit i realism. Ett växande antal människor synes omfatta en utopisk framgångsväg, antingen de erkänner det eller inte. Motståndet är mindre hårt organiserat än tidigare, och oändligt mycket bättre resurser för konkreta experiment kan mobiliseras.

- att i så måtto erkänna det revolutionära arvet att vi är beredda att förkasta bestämda delar av den nedärvda ordningen och utvecklingen. Inte bara strategiska hänsyn utan också starka sakliga skäl talar för en radikal uppgörelse på miljöproblemens, datorteknikens, energipolitikens områden – för att

nu blott nämna de påtagligaste av utvecklingar som står under debatt idag. Att ett dylikt »stopp för utvecklingen« rymmer problem säger sig självt, men därmed öppnas också möjligheten till alternativ. Förmodligen har ingenting så försvårat övergången till socialism som vår försvurenhet åt en mekanisk framstegstro. Den kan möjligen förklaras som en reflex av »den revolutionära väntan«, men är idag fullkomligt irrelevant, då mänskliga snarare än ekonomiska skäl talar för kapitalismens avskaffande.

Den som genmäler att det antydda programmet rymmer risker (och sådana påpekanden är legio) bör minnas, att utan risker tar vi heller inga chanser. Socialismen kan aldrig administreras till seger. Den är och förblir ett vågspel. Och, handen på hjärtat, söker vi inte lika mycket handlingen som handlingens mål?